

**ФАНЕТЫЧНАЯ КАНАТАЦЫЯ ЎЛАСНЫХ ІМЁНАЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ)**

**PHONETIC CONNOTATION OF PROPER NAMES
(BASED ON THE MATERIAL OF WORKS OF ART)**

Г. А. Талочка

G. A. Talochka

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка (Мінск)

Навук. кіраўн. – Н. П. Лобань, канд. філал. навук, дацэнт

У артыкуле даследуецца фанетычная канатацыя ўласных імёнаў, вылучаных з твораў мастацкай літаратуры. Тлумачыцца ўздзеянне гукавога афармлення оніма, яго фанетычнай формы на семантыку імя; на канкрэтных прыкладах з мастацкіх твораў паказваецца сугучнасць семантыкі ўласнага імя і яго фанетычнага афармлення.

The article explores the phonetic connotation of proper names, isolated from works of fiction. The influence of the sound design of the onym and its phonetic form on the semantics of the name is explained, and the consonance of the semantics of the proper name and its phonetic design is indicated on specific examples from works of art.

Ключавыя словы: канатацыя; фанетычная канатацыя; онім; імя; прозвішча.

Keywords: Connotation; phonetic connotation; onym; first name; last name.

Выбар прозвішча літаратурнага персанажа – гэта вельмі складаны і адказны працэс. У мастацкай літаратуры існуе свая спецыфіка выбару імёнаў і прозвішчаў герояў. Асаблівасцю іх выкарыстання ў мастацкай літаратуры з'яўляецца наданне эмацыянальна-экспрэсіўных якасцей найменню. Так прозвішча становіцца канатацыйным. «*Канатацыя* (лац. *con* – разам, *notare* – абазначаць) – дадатковыя семантычныя ці стылістычныя адценні, якія накладваюцца на асноўнае значэнне і надаюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку выказванню, моўнай адзінцы; сузначэнне» [5, с. 68]. Канатацыя стылістычна дапаўняе прадметнае, дэнататыўнае значэнне слова. Гэта можа праяўляцца ў тым ліку і праз гукавую абалонку лексічнай адзінкі. У такім выпадку ўзнікае фанетычная канатацыя, якую можна акрэсліць як дадатковае стылістычнае значэнне слова (оніма), якое праяўляецца праз выкарыстанне пэўных асацыятыўных гукаў, у выніку чаго імя або прозвішча будзе не толькі называць чалавека, а і раскрываць яго характар, унутраныя якасці, паказваць на нацыянальны і сацыяльны статус літаратурнага героя. Так, К. Чорны адзначаў: «*Калі, напрыклад, які-небудзь малады аўтар, імкнучыся вывесці ў сваім творы беларускага шляхціца-кулака, назаве яго Янкам Трамбіцкім, дык адно ўжо гэтае прозвішча спрыяе ўяўленню гэтага чалавека. Калі ж ні з таго ні з сяго дадаецца яшчэ “Кляменцевіч” – “Янка Кляменцевіч Трамбіцкі”, дык адразу траціцца ўяўленне Трамбіцкага. Вашасць Янка Кляменцевіч! Адно лішняе слова! Тут аўтар што робіць? Ён стараецца як бы беларусізаваць “Иван Клементьевич” у дачыненні да свайго героя. А гэта якраз і псуе вобраз самага героя*» [1]. Як бачым, змяняецца структура імя і яго гуквое афармленне – і адразу ж змяняецца вобраз чалавека, якога хацеў паказаць аўтар. Калі Янка Трамбіцкі ўяўляецца шляхціцам-кулаком, то Янка Кляменцевіч Трамбіцкі – не тутэйшы, чалавек з іншых мясцін.

Прасочым на канкрэтных прыкладах з мастацкіх твораў як праяўляецца фанетычная канатацыя ва ўласных імёнах – асабовых імёнах і прозвішчах

літаратурных персанажаў.

У творах В. Дуніна-Марцінкевіча “Пінская шляхта” і “Ідылія” найбольш поўна раскрываюць характары персанажаў прозвішчы. Аўтар асэнсавана выбірае такія прозвішчы, каб канкрэтна паказаць сутнасць кожнай асобы. Так, прозвішча *Кручкоў* падкрэслівае, што гэта прыстаў-кручкатворац, які наўмысна заблытвае судовыя і адміністрацыйныя справы дзеля сваёй карысці. Фанетычнае афармленне гэтага оніма (наяўнасць зычных гукаў [к], [р], [ч]) надае прозвішчу яшчэ большую негатыўную афарбоўку, нібы падкрэсліваючы талент яго носьбіта выпісваць кручкі. *Пісулькін* – няўмелы, недалёкі пісар (*пісулька* – маленькае пісьмо, запіска). Мяккія гукі [п’], [л’], [к’] дапамагаюць уявіць вобраз героя: гэта маленькі, нясмелы, недалёкі, прыкры чалавек. *Навум Прыгаворка* – чалавек, які сабраў у сваёй асобе ўсю прыгажосць беларускага фальклору. Ён ведае шмат прыгаворак (прыказак, прымавак), якімі ўсыпана яго мова. Імя і прозвішча гэтага героя вельмі прыемнае на слых. Такую гукавую абалонку ствараюць галосныя гукі [а], [у], [ы], [о]. Гэта характэрная з’ява для беларускай мовы. *Кароль Лятальскі* – “лётае” па замежжы, заляцаецца да дзяўчыны. Тут мяккія гукі [л’] і [к’] дапамагаюць прозвішчу набыць адчуванне лёгкасці, палёту і, разам з тым, няўстойлівасці, несур’ёзнасці, павярхоўнасці. Таксама прозвішча Лятальскі ў кантэксце сугучнае слову *заляцацца*, выступае яго сінонімам.

Прозвішчамі *Кручкоў* і *Пісулькін* аўтар з дапамогай фармантаў -оў, -ін паказвае сацыяльны статус персанажаў. Гэтыя прозвішчы тонка адлюстроўваюць тагачаснае становішча краіны, адміністрацыйнага апарату.

Асабліва распаўсюджаны такія прозвішчы ў камедыях, напрыклад, “Хто смяецца апошнім” і “Брама неўміручасці” К. Крапівы. *Гарлахвацкі* – чыноўнік-бюракрат, які працуе ў навуковай установе і “хапае за горла мёртвай хваткай”. Гукі [г], [р], [х], [ц] ствараюць вельмі яркую негатыўную асацыятыўную афарбоўку. Праз такое прозвішча аўтар нібы выяўляе свае адносіны да тагачаснай адміністрацыйнай і навуковай сістэмы. *Туляга* – нерашучы чалавек, туляецца, заўсёды ўсяго палюхаецца, пазбягае сустрэч, вельмі нерашучы ў сваіх учынках. Гукавая абалонка прозвішча дапамагае аўтару перадаць характар персанажа. Адразу становіцца зразумела, што гэта будзе ціхі, нясмелы чалавек, які шукае сабе прытулак у грамадстве. *Дабрыян* – чалавек, які робіць дабро людзям, пра іншых хвалюецца болей, чым пра сябе. У гэтым прозвішчы назіраецца характэрная для беларускай мовы з’ява акання і якання. Найменне адразу становіцца мілагучным і дапасуецца да характару персанажа. Можна заўважыць, што прозвішча нібы складаецца з двух кампанентаў: добры і Ян. Аўтар такім чынам надае персанажу рысы народнасці і вылучае характэрную для беларусаў якасць – дабро. *Скараспей* – персанаж, які хутка “спее”, вельмі спрытны, добра арыентуецца ў розных абставінах, хутка знаходзіць выйсце з праблемнай сітуацыі. Аўтар замест часткі слова *хутка* падабраў больш адпаведную па гучанні *скара*. Гукі [с], [р], [с’] і канцавое -ей узмацняюць канатацыйную афарбоўку імя, якое характарызуе персанажа як смелага, спрытнага, рашучага, актыўнага чалавека (параўн.: *грамчэй, байчэй, хутчэй, смялей*). Падобныя прозвішчы раскрываюць унутраны свет і характар персанажа, адразу можна здагадацца пра ўчынкі такой асобы.

Існуюць і прозвішчы, заснаваныя на знешнім выглядзе людзей. Часцей за ўсё ў такім выпадку чалавека параўноўваюць з якой-небудзь жывой істотай: птушкай, рыбай, жывёлай. Такое параўнанне вельмі дзейсны спосаб адлюстраваць унутраную форму прозвішча. Яскравымі прыкладамі такога прыёму з’яўляюцца прозвішчы ў творах Міколы Лупсякова “Смоўж” і “Грабскі хутар”. Прозвішча галоўнага героя апавядання “Смоўж” сугучна з назвай твора. Увогуле *смоўж* – гэта малюск, які

вельмі марудна рухаецца, пакідаючы слізкі, непрыемны след. А вось як апісвае персанажа аўтар: *“Смоўж быў чалавекам таўстапузым, з тварам, як сырое мяса, з дзіркай замест левага вока, з тоўстым носам, падобным на падасінавік, з вусамі, як у падбітай мышы, – жывы лясны вядзьмар, прывід у высокай мегерцы, за заказатам якой над правым вухам красала, над левым – губка”* [2, с. 93]. Характарыстыка героя паводле ўнутраных якасцей таксама адсылае чытача да малюска. Гэты чалавек быў маўклівы, вельмі строгі да сябе і да іншых, увесь час быў незадаволены, не любіў людзей і заўсёды імкнуўся іх дапячы. У яго не было ні душы, ні цела, гэта, як адзначае аўтар, “нейкае страшыдла, а не чалавек”. Ён нават свайго сына называў смаркачом. Праз дэтальнае апісанне характару галоўнага героя аўтар найбольш поўна раскрывае сутнасць гэтага чалавека. Найбольш яркую негатыўную характарыстыку ствараюць зычныя гукі [с], [м], [ў], [ж]. Трэба заўважыць, што ў фанетычнай структуры прозвішча толькі адзін галосны гук [о]. Такое спалучэнне стварае агульнае негатыўнае ўражанне. Так, гучанне прозвішча цалкам адпавядае яго семантыцы.

У апавяданні “Грабскі хутар” галоўны герой мае прозвішча *Хвошч*. Так яго празвалі за стыль жыцця і незвычайную знешнасць: *“Чалавек жывучы, сухі, жылісты, учэпісты, як і расліна, праз якую атрымаў ён сваё прозвішча – вырвеш яе, а яна ўсё роўна расце”*. Гэты чалавек жыў багата і “ведаўся з цыганамі-канакрадамі, а сам заўсёды быў маўклівы і пахмуры. Толькі вочы гарэлі хцівай прагай да жыцця” [2, с. 32]. Ён сябраваў толькі з тымі, хто мог быць яму карысны. Хвошч меў у жыцці мэтау – сабраць як мага больш грошай. Дзеля яе дасягнення ён мог нават пераступіць праз чалавека, ніякія перашкоды яго не палохалі і не спынялі. З дапамогай глухіх зычных гукаў [х], [ш], [ч] аўтар перадае ўнутраныя якасці героя. Яно асацыіруецца са словамі *хвастаць, чапляцца, учэпісты*. Насычанасць прозвішча зычнымі гучамі надае яму цяжкае гучанне і падкрэслівае негатыўную канатацыю наймення.

Сугучнасць прозвішчаў з рознымі жывёламі, раслінамі, прадметамі шырока выкарыстоўваецца пісьменнікамі для стварэння камічнага эфекту і моўных каламбураў. Аўтар вельмі тонка падмячае яскравую асаблівасць чалавека і ў жартаўлівай форме адлюстроўвае яе ў прозвішчы. Так, у першай рэдакцыі апавядання Янкі Брыля “Кансерватар” адзін з персанажаў меў прозвішча *Шалухо*. А ў апошняй рэдакцыі пісьменнік выкарыстоўвае дзве формы *Шалухо* (у мове персанажа) і *Шалуха* (у мове аўтара). Такім чынам аўтар надае пэўную стылістычную афарбоўку прозвішчу, тым самым падкрэсліваючы жаданне яго носьбіта адасобіцца ад немілагучнага, на яго думку, *Шалуха*. В “Толковом словаре русского языка” С. І. Ожэгава слова *шелуха* падаецца з наступнымі значэннямі: 1. *Оболочка некоторых плодов, овощей, а также кожура семян. Картофельная ш. Ш. подсолнуха. 2. перен. Нечто внешнее, ненужное, наносное (разг.)* [4]. Адпаведнік у беларускай мове – *шалупінне*. “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” дае такое азначэнне: «*ШАЛУПІННЕ, я, н, зб. 1. Шалупіны; адходы пасля ачысткі пладоў бульбы і пад. 2. перан., чаго і якое. Што-н. непатрэбнае, лішняе, наноснае*» [3, с. 932]. Нельга не заўважыць відавочную сувязь прозвішча з пераносным значэннем адзначаных лексем.

Як сведчыць прааналізаваны матэрыял, семантыка літаратурнага імя цесна звязана, а часам і непасрэдна залежыць ад яго фанетычнага афармлення. Аўтар, выкарыстоўваючы асацыятыўныя гукі, стварае пэўную стылістычную афарбоўку наймення. У выніку такой сугучнасці імя (прозвішча) і яго фанетычнай формы ўзнікае фанетычная канатацыя, якая ў сваю чаргу дапамагае больш поўна раскрыць семантычны і канатацыйны патэнцыял оніма.

Літаратура

1. Кузьма Чорны. Публіцыстычныя нататкі [Электронны рэсурс] // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка. – Режим доступу: https://knihi.com/Kuzma_Corny/Publicystycnyja_natatki_zbor8.html – Дата доступу: 14.03.21.
2. Лупсякоў, М. Дняпроўская чайка : Апавяданні / уклад. Н. Лупсяковай; прадм. Ул. Жыжэнкі. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 486 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.
4. Толковый словарь Ожегова [Электронный ресурс] // OnlineDIC.Net. Словари онлайн. – Режим доступа: <https://onlinedic.net/ozhegov/page/word39107.php>. – Дата доступа: 14.03.21.
5. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. школа, 1990. – 222 с.